

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА**

АКІМОВ Олександр Борисович

Акім

УДК 94(37-32)«01/02»

**СУСПІЛЬСТВО РИМСЬКОЇ ПРОВІНЦІЇ ДАКІЇ У II-III СТ. Н. Е.:
СТРУКТУРА ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ**

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Харків – 2011

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент
Мартем'янов Олексій Павлович,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, доцент
Петречко Олег Михайлович,
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка
професор, завідувач кафедри всесвітньої історії

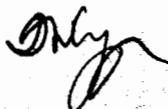
кандидат історичних наук
Нефедов Костянтин Юрійович,
Національний аерокосмічний університет
імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний
інститут»
доцент кафедри документознавства

Захист відбудеться «10» лютого 2012 р. о 15-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.10 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61077, м. Харків, площа Свободи, 4, аудиторія V-58.

З дисертацією можна ознайомитися в Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (61077, м. Харків, площа Свободи, 4).

Автореферат розісланий «29» грудня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Д. В. Журавльов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Вивчення історії римських провінцій є однією з провідних тем у дослідженнях з історії Римської імперії. Провінції були основою політичного та економічного життя Римської держави, саме в них проживала основна частина населення Імперії. Особливе місце серед крайніх регіонів Римської імперії займала Дакія – остання завойована римлянами провінція і перша залишена Римом територія. Вона перебувала у складі Імперії відносно недовгий час – з 106 до 271 р. н. е., але вважалась однією з важливих частин Римської держави. Винищення та виселення в результаті римського завоювання значної частини місцевих жителів, практично повне руйнування соціальної системи, яка існувала раніше, і наступне перенесення на місцевий ґрунт готової моделі римського провінційного суспільства – все це дозволяє вважати Дакію своєрідним зразком організації населення в римських провінціях. Разом із тим Дакія мала і ряд характерних особливостей. Ці особливості є і наслідком місцевих умов розвитку провінції, і відображенням загальних тенденцій розвитку римського соціуму, що робить їх аналіз важливим і актуальним. У той же час багато питань історії римської Дакії все ще залишаються недостатньо вивченими. Це проблема формування провінційної еліти Дакії, визначення ролі ветеранів у громадському житті провінції, питання про форми експлуатації рабів і значення рабства в Дакії тощо. До того ж, комплексна робота про суспільство Дакії, соціальну структуру провінції та взаємодію її основних елементів до нашого часу відсутня. Тим часом, дослідження закономірностей формування та розвитку дакійського суспільства, особливостей його соціальної структури та суспільних відносин необхідне як для вивчення історії Дакії, так і для повноцінного дослідження історії Римської держави.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках комплексної наукової теми «Історія та археологія Середземномор'я та Причорномор'я в античну і середньовічну епохи» № 79010965, що досліджується на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Об'єктом дослідження є суспільство римської провінції Дакії.

Предметом дослідження є соціальна структура римської Дакії та її основні елементи, особливості їх функціонування, вплив і роль у житті провінції, а також соціальні відносини, які існували в Дакії.

Метою роботи є комплексна характеристика суспільства римської Дакії, його структури та соціальних відносин, особливостей формування, розвитку та функціонування.

У рамках вивчення теми необхідно вирішити наступні **завдання**:

- охарактеризувати основні складові провінційної еліти Дакії: вершників, декуріонів, ветеранів;
- дослідити особливості формування основних суспільних груп провінції;

- визначити роль ветеранів у дакійському суспільстві та підстави, що сприяли віднесенню їх до провінційної еліти;
- проаналізувати громадський стан міських торговців та ремісників, визначити, які засоби допомагали їм брати участь в соціальному та політичному житті Дакиї;
- дослідити становище сільського населення провінції;
- охарактеризувати становище рабів та вільновідпущеників у Дакиї, виявити ступінь і форми їх участі в економічному та соціальному житті провінції;
- виявити суспільні зв'язки між основними елементами соціальної структури римської Дакиї;
- визначити ступінь впливу кожного елементу соціальної структури на функціонування та розвиток суспільства Дакиї, проаналізувати їх роль у житті провінції.

Хронологічні межі дослідження охоплюють весь період існування римської провінції Дакия – 106 – 271 рр. н. е. Нижня хронологічна межа зумовлена закінченням римсько-дакійських війн, утворенням провінції Дакия і початком заселення її території римськими громадянами. Верхня межа хронологічних рамок визначається евакуацією Дакиї імператором Авреліаном у 271 р.

Територіальні межі дослідження охоплюють території Банату (область між Південними Карпатами, річками Тиса, Муреш і Дунай), Західної Олтенії (область між Південними Карпатами, річками Жиу і Дунай) та Трансільванії, які входили до складу римської провінції Дакия. В даний час названі території входять до складу Румунії, окрім Західного Банату, який є територією Сербії.

Наукова новизна дисертації визначається тим, що в ній вперше здійснюється спроба комплексного дослідження всіх складових суспільства римської Дакиї, зокрема:

- всебічно розглянуте питання про структуру провінційної еліти Дакиї та взаємодію її елементів;
- проаналізовано основні джерела доходів і фінансове становище всіх основних груп населення провінції;
- встановлено, що досить велика кількість вершників і представників муніципальної знаті в Дакиї обумовлена наявністю значних природних багатств провінції, які приваблювали енергійних людей і давали можливість накопичити багатства;
- доведено тезу про цілеспрямоване розселення ветеранів у Дакиї та використання їх як найближчого військового резерву;
- спростовано точку зору про незначну роль ветеранів в органах місцевого самоврядування провінції і доведено їх активну участь у формуванні муніципальних органів влади;
- доведено, що ветеранів римської армії, враховуючи їх фінансове та громадське становище, можна відносити до провінційної верхівки Дакиї;

- визначено, що ремісники і торговці активної участі в муніципальному житті не брали, але важливу роль у суспільному житті відігравали ремісничі колегії;
- досліджено порядок формування сільського самоврядування в Дакії;
- обґрунтовано тезу про тенденцію заміни рабської праці в Дакії вільнонайманою вже наприкінці II – на початку III ст. н. е.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає в тому, що її результати можуть бути використані для вивчення історії суспільства Римської імперії, зокрема, для дослідження різних аспектів соціально-політичного розвитку римських провінцій. Робота може бути використана також при написанні статей та монографій з історії римського панування в балкано-дунайських провінціях Імперії, при підготовці підручників для вищих навчальних закладів, загальних і спеціальних курсів з історії Стародавнього Риму.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалася на засіданнях кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Результати досліджень були оприлюднені на восьми міжнародних наукових конференціях: V Міжнародній науковій конференції «Проблеми історії та археології України» (м. Харків, 2004 р.), Міжнародній науковій конференції «Історія та культура Болгарії в особах і образах» (м. Харків, 2005 р.), Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми історії стародавнього світу» (м. Київ, 2007 р.); VI Міжнародній науковій конференції «Проблеми історії та археології України» (м. Харків, 2008 р.); II Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми історії стародавнього світу» (м. Київ, 2009 р.); VII Міжнародній науковій конференції «Проблеми історії та археології України» (м. Харків, 2010 р.); Міжнародному симпозіумі «Фракійські землі і Північне Причорномор'я в античну епоху» (м. Харків, 2011 р.); III Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми історії стародавнього світу» (м. Київ, 2011 р.).

Основні положення дисертаційного дослідження знайшли відображення у семи статтях, шість з яких опубліковані у виданнях, рекомендованих ВАК України, а також у трьох публікаціях тез доповідей, прочитаних на наукових конференціях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, трьох додатків, списку джерел та літератури (440 позицій). Загальний обсяг роботи становить 224 сторінки, зокрема 182 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, територіальні та хронологічні рамки дисертації, сформульовані мета й завдання дослідження, наукова новизна отриманих результатів та практичне значення роботи, наведено відомості про апробацію дослідження та його структуру.

Перший розділ «Джерела та історіографія. Методологія та методи дослідження» присвячений аналізу літератури та джерельної бази за темою

дисертації, а також характеристики методології та методів, використаних у дисертації.

Історіографія. Інтерес до вивчення римської Дакії та її суспільства зароджується у другій половині XIX ст. Першими були загальні роботи з історії Римської імперії, у яких згадується про Дакію. До них належать роботи А. Убічіні та Е. Гіббона¹, дослідження з історії Дунайських провінцій Й. Юнга, Б. Піка, А. фон Домашевські². На початку XX ст. з'являється нова румунська історична школа, заснована на дослідженні літературних джерел, активному використанні археологічного та епіграфічного матеріалу. Саме до цієї школи належать дослідження А. Ксенопола, В. Пирвана, В. Крістеску³.

Важливою подією в історіографії міжвоєнного періоду стала публікація перших робіт румунських істориків К. Дайковичу та Д. Тудора⁴, які поклали початок дослідженням історії і суспільного життя окремих регіонів Дакії – Трансільванії, Ольтенії, Банату. Важливі узагальнюючі дослідження про міські й сільські поселення провінції, урбанізацію Дакії написані Д. Тудором, К. Дайковичу, Х. Дайковичу, Н. Брангою⁵. В останній третині XX ст., коли автори сконцентрувалися на комплексному та всебічному вивченні окремих поселень, з'являються монографії, присвячені дослідженням історії певного населеного пункту. Цією темою займалися М. Давідеску, Н. Гудя і Д. Беня та інші⁶. Дуже важливе значення для вивчення суспільства міст Дакії має монографія Р. Ардевана «Муніципальне життя римської Дакії»⁷. У цій роботі приділяється увага не тільки містам, а й поселенням сільського типу. Однак, окрім згаданої книги Р. Ардевана, а також монографій Д. Попи⁸, інших досліджень про становище сільського населення провінції практично немає.

Загальні роботи з історії Дакії, що охоплюють усі сфери життя провінційного суспільства, починають з'являтися в післявоєнний період і першість тут належить радянській дослідниці І. Т. Кругликовій, що підготувала в 1955 р. книгу «Дакія в епоху римської окупації»⁹. Зразковим у цьому плані

¹ Гиббон Э. История упадка и разрушения Римской империи / Э. Гиббон. – М., 2001; Ubicini A. Les origines de l'histoire Roumaine / A. Ubicini. – P., 1886.

² Domaszewski A., von. Zur Geschichte der römischen Provinzialverwaltung IV. Dacia / A. von Domaszewski // Rheinisches Museum. – 1893. – № 48. – S. 240-247; Jung J. Römer und Romanen in den Donauländern / J. Jung. – Innsbruck, 1877; Pick B. Die antiken Münzen von Dacien und Moesien / B. Pick. – Berlin, 1898.

³ Christescu V. Istoria militară a Daciei romane / V. Christescu. – București, 1937; Christescu V. Viața economică în Dacia romană / V. Christescu. – Pitești, 1929; Pârvan V. Getica / V. Pârvan. – București, 1926; Xenopol A. D. Istoria romanilor din Dacia Traiană / A. D. Xenopol. – București, 1912.

⁴ Daicovicu C. Siebenbürgen in Altertum / C. Daicovicu. – Bukarest, 1943; Tudor D. Oltenia Romană / D. Tudor. – București, 1968.

⁵ Branga N. Urbanismul Daciei romane / N. Branga. – Timișoara, 1980; Daicovicu C. Développement urbain et romanisation dans la province de Dacie / C. Daicovicu, H. Daicovicu. – Oradea, 1972; Tudor D. Orașe, țiguri și sate în Dacia romană / D. Tudor. – București, 1968.

⁶ Benea D. Vicus Tibiscensis. Contribuții la istoria vici-ilor militari din Dacia / D. Benea // SCIVA. – 1993. – № 3. – P. 267-292; Davidescu M. Drobeta în secolele I-VII / M. Davidescu. – Craiova, 1980; Gudea N. Porolissum. Res Publica Municipii Septimii Porolissensium / N. Gudea. – București, 1986;

⁷ Ardevan R. Viața municipală în Dacia romană / R. Ardevan. – Timișoara, 1998.

⁸ Popa D. Viața rurală în Transilvania romană / D. Popa. – Sibiu, 2001; Popa D. Villae, vici, pagi. Așezările rurale din Dacia romană intracarpatică / D. Popa. – Sibiu, 2002.

⁹ Кругликова И. Т. Дакция в эпоху римской оккупации / И. Т. Кругликова. – М., 1955.

можна вважати ґрунтовне академічне видання «Життя в Римській Дакії» М. Макрі¹⁰. Іншого видання такого рівня в Румунії поки не надруковано.

Серед важливих тем можна відзначити проблеми колонізації та романізації Дакії, становища в ній місцевого підкореного населення. З присвячених цим питанням робіт румунських авторів слід відзначити дослідження Д. Тудора, Д. Протасе, І. І. Руссу¹¹, а у працях радянських вчених – статтю Ю. К. Колосовської¹².

Досить значне місце в дослідженнях, присвячених римській Дакії, займає питання про роль армії в провінції, її склад, вплив на провінційне життя. У контексті «армійського» питання розглядалася проблема ролі у провінційному суспільстві ветеранів, яких у Дакії було багато. Слід виділити кілька робіт, присвячених військовим частинам, які розташовувались у Дакії. Книга В. Моги присвячена XIII Здвоєному легіону, М. Бербулеску написав монографію про воїнів та ветеранів V Македонського легіону¹³. Допоміжним військам приділено увагу в роботах С. Чепела і В. Герасимової¹⁴. Ветеранам римської армії та їх ролі у провінційному житті Дакії присвячена спеціальна робота М. Бранґи, статті Ю. К. Колосовської, Р. Ардевана та Л. Мрозевіча¹⁵. Римській Дакії, її армії та ветеранам приділено увагу і у низці загальних праць про римську армію – монографіях Г. Веш-Кляйн, Я. Ле Боека, В. А. Максфілда, О. В. Махлаюка¹⁶.

Але, зосередившись на вивченні історії міст і окремих регіонів Дакії, румунські автори недостатньо досліджували соціальну структуру та суспільні відносини в провінції, вважаючи за краще приділяти їм увагу в контексті загальних робіт. Спеціальні дослідження, присвячені генезису та складу провінційної еліти Дакії, написані авторами інших країн – М. Жиромські, Л. Мрозевічем, Ю. К. Колосовською¹⁷. Приділяється увага дакійському

¹⁰ Macrea M. *Viața în Dacia Romana* / M. Macrea. – București, 1969.

¹¹ Protase D. *Autohtonii în Dacia* / D. Protase. – București, 1980; Russu I. I. *Daco-geții în imperiul Roman* / I. I. Russu. – București, 1980; Tudor D. *Romanii în Dacia* / D. Tudor. – București, 1969.

¹² Колосовская Ю. К. К вопросу о романизации Дакии / Ю. К. Колосовская // ВДИ. – 1957. – № 1. – С. 81-101.

¹³ Moga V. *Din istoria militară a Daciei romane: Legiunea a XIII Gemina* / V. Moga. – Cluj-Napoca, 1985; Bărbulescu M. *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa* / M. Bărbulescu. – Cluj-Napoca, 1987. – 203 p.

¹⁴ Герасимова В. Размещение на римские вспомогательные войски през П. в. в Мизия и Дакия / В. Герасимова // Археология. – 1969. – № 4. – С. 22-33; Chappell S. *Auxiliary Regiments and New Cultural Formation in Imperial Dacia, 106-274 C. E.* / S. Chappell // *Classical World*. – 2010. – № 1. – P. 89-106.

¹⁵ Колосовская Ю. К. К вопросу о социальной структуре римского общества I-III вв. н. э. (Collegia veteranorum) / Ю. К. Колосовская // ВДИ. – 1969. – № 4. – С. 122-129; Ardevan R. *Veteranen und städtische Dekurionen im römischen Dakien* / R. Ardevan // *Eos*. – 1989. – Vol. 77. – S. 81-90; Branga N. *Italicii și veteranii din Dacia* / N. Branga. – Timișoara, 1986; Mrozewicz L. *Die Veteranen in den Munizipalräten an Rhein und Donau zur Hohen Kaiserzeit (I-III sh.)* / L. Mrozewicz // *Eos* – 1989. – Vol. 77. – S. 65-80.

¹⁶ Ле Боек Я. *Римская армия эпохи Ранней империи* / Я. Ле Боек. – М., 2001; Махлаюк А. В. *Солдаты Римской империи. Традиции военной службы и воинская ментальность* / А. В. Махлаюк. – СПб., 2006; Maxfield V. A. *The Military Decorations of the Roman Army* / V. A. Maxfield. – L., 1981; Wesh-Klein G. *Soziale Aspekte des römischen Heerwesens in der Kaiserzeit* / G. Wesh-Klein. – Stuttgart, 1998.

¹⁷ Колосовская Ю. К. *Рим и мир племен на Дунае I-IV вв. н. э.* / Ю. К. Колосовская. – М., 2000; Mrozewicz L. *Arystokracja municipalna w rzymskich prowincjach nad Renem i Dunajem w okresie wczesnego Cesarstwa* / L. Mrozewicz. – Poznań, 1989; Żyromski M. *The Elite in the Lower Danube Provinces of the Roman Empire in the Time of Principate* / M. Żyromski. – Mosina, 1995.

суспільству і в деяких фундаментальних роботах з історії римського соціуму, наприклад, в дослідженнях Г. Альфельді та Ж. Гаже¹⁸.

Що стосується вивчення становища рабів у римській Дакії, то найбільш відома робота на цю тему – «Історія рабства в римській Дакії», була написана Д. Тудором ще в 1957 р.¹⁹ Згодом до розгляду питання про рабство в Дакії, з урахуванням свідчень нових джерел та наукових підходів, звернулася Ю. К. Колосовська, яка присвятила йому окремий розділ в колективній монографії «Рабство в західних провінціях Римської імперії»²⁰. Для кращого уявлення про рабство в Дакії необхідно залучати загальні дослідження з історії рабства в Римській імперії – класичні праці Й. Фогта, Ж. Бульвера, П. Вівера²¹ та інших авторів.

Таким чином, є достатня кількість робіт, які тим чи іншим чином стосуються суспільства римської Дакії, але комплексне дослідження дакійського суспільства до цього часу відсутнє. Багато аспектів теми потребують поглибленого вивчення. Деякі роботи, зокрема такі як дослідження рабства в Дакії, потребують перегляду з урахуванням нових джерел і сучасних підходів до вивчення матеріалу.

Джерела. Особливістю джерельної бази роботи є недостатня кількість відомостей про суспільство римської Дакії, наявних у *нарративних джерелах*. Античні автори приділяли віддаленій провінції не багато уваги. Частіше за інших до теми Дакії звертався Євтропій. Питання формування і розвитку суспільства Дакії порушуються в книгах Секста Аврелія Віктора, Іордана, Руфія Феста, колективній праці «Scriptores Historiae Augustae». Слід відзначити також і роботи інших істориків давнини – Елія Геродіана, Діона Кассія Кокеяна, Амміана Марцелліна, Павла Орозія, Лактанція Целія Фірміана, візантійських істориків Зосима та Іоанна Ліда, правові пам'ятки, зібрані в Дигестах і Інституціях, що необхідні при вивченні римського провінційного суспільства.

Основним видом джерел з історії суспільства римської Дакії є *епіграфічні пам'ятки*. Нам відомі численні написи, здебільше латинською мовою, що характеризують різні етапи перебування римлян на Дунаї. До них належать декрети, постанови муніципальних і провінційних органів влади, почесні написи, вотивні вівтарі, епітафії, військові дипломи, воскові таблички з договорами або записами господарського характеру. Цей вид джерел цінний тим, що дійшов до нас безпосередньо від осіб, які залишали написи. Епіграфічні матеріали відображають становище, яким воно було на момент створення пам'яток, і дають нам виключно цінну інформацію з багатьох питань історії римської Дакії.

¹⁸ Alföldy G. Die römische Gesellschaft: Ausgewählte Beiträge / G. Alföldi. – Stuttgart, Wiesbaden, 1986; Gagé J. Les classes sociales dans l'Empire Romain / J. Gagé. – P., 1971.

¹⁹ Tudor D. Istoria sclavajului în Dacia romană / D. Tudor. – București, 1957.

²⁰ Колосовская Ю. К. Рабство в Дунайских провинциях / Ю. К. Колосовская // Рабство в западных провинциях Римской империи в I-III вв. / Штаерман Е. М., Смирин В. М., Колосовская Ю. К. и др. – М., 1977. – С. 120-209.

²¹ Boulvert G. Domestique et fonctionnaire sous le Haut-Empire Romain. La condition de l'affranchi et de l'esclave du prince / G. Boulvert. – P., 1974; Voght J. Ancient Slavery and the Ideal of Man / J. Voght. – Cambridge, Massachusetts, 1975; Weaver P. R. C. Familia Caesaris. A Social Study of the Emperor's Freedmen and Slaves / P. R. C. Weaver. – Camb., 1972.

Понад сто років тому відомі тоді латинські написи з території Дакії було опубліковано в третьому томі видання «Corpus Inscriptionum Latinarum». У подальшому нові написи з цієї провінції регулярно публікувалися у французькому щорічнику «L'Année Épigraphique». Значною подією став вихід у 1977 р. першого тому епіграфічного зводу «Inscriptiile Daciei Romane», що видавався під загальною редакцією І. І. Руссу до 1988 р. Написи, відкриті після виходу в світ «Inscriptiile Daciei Romane», щорічно публікуються К. К. Петолеску в журналі «Studii și cercetări de istorie veche și arheologie» під рубрикою «Cronica epigrafică a României».

Корисними для вивчення суспільства Дакії є й *археологічні джерела*. Цей тип джерел поповнюється з кожним роком, доповнюючи картину історії Дакії новими фактами. Розкопками римських міст, сільських вілл, військових таборів на території Дакії займалися А. Беркечиле, К. Дайковічу, Г. Флореску, Д. Тудор, А. Барня, В. Крістеску, Д. Протасе, М. Гудя, Г. Кантакузино, К. Хоредт, І. Т. Ліпован, В. Мога, О. Флока та інші вчені. Археологічні матеріали дають можливість скласти уявлення про рівень розвитку дакійської економіки, стан торгівлі в провінції, характер експорту та імпорту, ступінь розвиненості різних видів ремесел і центри їх зосередження. Все це робить дані археології безумовно важливим джерелом для вивчення дакійського суспільства, хоча першорядне значення й залишається за епіграфічними пам'ятками.

Додатковим джерелом є дані *нумізматики*. Монети можуть бути показником економічного становища провінції, інформувати про характер римської політики щодо Дакії, про ситуацію в провінції та навколо неї. Погіршення якості та зменшення кількості монет свідчить про економічний занепад в Дакії. Легенди на деяких дакійських монетах підкреслюють значну роль військового контингенту в провінції, відзначають успіхи в боротьбі з нападами варварів та активну участь в цьому місцевих мешканців.

Таким чином, стан джерельної бази цілком дозволяє дослідження історії суспільства римської Дакії. Комплексно використовуючи різноманітні, взаємодоповнюючі джерела, ми можемо всебічно аналізувати ситуацію та робити висновки з означеної теми.

Методологія та методи дослідження. Поставлені завдання і специфіка теми дослідження визначають і методологічну основу роботи. Її становлять принципи історизму та об'єктивності, що дозволяють розглянути явище в контексті конкретного історичного часу й оточення. Цивілізаційний підхід передбачає розгляд ситуації в умовах паралельного існування двох цивілізацій – римської та варварської, на межі яких існувало дакійське суспільство. Порівняльно-історичний метод – науковий метод, за допомогою якого шляхом порівняння виявляється загальне і особливе в різних історичних явищах. Він дозволяє порівнювати суспільство Дакії з суспільством інших провінцій, виявляючи загальні тенденції розвитку і відмінності. Порівнюються також і окремі соціальні групи всередині провінції, визначаються їх особливості та вплив на життя суспільства. Метод структурного аналізу передбачає розгляд окремих компонентів суспільства – індивідумів,

соціальних груп – у структурному взаємозв'язку між собою, що дозволяє створити комплексну картину суспільного життя Дакії.

Основою дослідження було опрацювання епіграфічних та наративних свідчень, а також нумізматичного та археологічного матеріалу, що розглядався на основі методу комплексного аналізу джерел. Це дало можливість виявити необхідну інформацію, присутню в стародавніх джерелах. Обробка матеріалів, одержаних з різних груп джерел, проводилася із застосуванням методу критичного аналізу, що дозволяє відібрати необхідні дані, відсіяти недостовірну, тенденційну інформацію.

У роботі з епіграфічним і наративним матеріалом використовувався просопографічний метод, який передбачає аналіз діяльності історичних осіб не як окремих персонажів, а як членів певного колективу. У дослідженні великої кількості епіграфічних даних активно застосовувався метод статистичного аналізу, на якому побудовано деякі висновки даної роботи. За допомогою цього методу ми мали можливість підрахувати наявні дані і порівняти кількісні показники, визначати ступінь активності різних суспільних груп, рівень добробуту жителів провінції.

В цілому, застосування зазначених методів дозволило всебічно вивчити суспільство Дакії, його основні структурні елементи, їх функціонування та роль у житті провінції.

У другому розділі «**Формування, структура і соціальна взаємодія основних елементів провінційної еліти римської Дакії**» визначаються і вивчаються категорії населення, які ми можемо відносити до числа провінційної еліти. Стосовно Дакії такими були вершники, муніципальна знать і ветерани.

У *першому підрозділі* досліджується становище римських вершників. Вершники були другим за становищем, після сенаторського, прошарком римського суспільства і становили військову або чиновницьку знать. Вершництво могло поповнюватися за рахунок відставних офіцерів римської армії, які зуміли досягти звань префектів когорт або ал допоміжних військ, трибунів легіонів або префектів військових таборів. Таких вершників у Дакії ми нарахували 15 із тих 44, про яких згадується у написах. Іншим джерелом поповнення стану вершників були представники муніципальної верхівки провінцій, які добре зарекомендували себе на адміністративних посадах, і які відповідали встановленому для вершників майновому цензу в 400 тисяч сестерціїв. Такий ценз не був занадто обтяжливим або недосяжним для заможних провінціалів. Багато хто з них активно займався торгово-підприємницькою діяльністю, яка приносила чималі прибутки. Дакія в цьому відношенні була дуже розвинутою провінцією, і підтвердженням цього може служити значно більша, ніж у сусідніх провінціях, кількість вершників, які проживали на її території.

Частина вершників активно займалася відкупними операціями, орендуючи у держави пасовища та родовища корисних копалин. Такі вершники-відкупники як Публій Елій Стренуй і Тіт Елій Марус були одними з найбагатших людей в провінції. Вершники були пов'язані з ремеслом, володіли

майстернями з виробництва черепиці. Найчастіше капітали вершників вкладалися у земельну власність, тому що тільки володіння землею на території міста відкривало шлях до ради декуріонів і до муніципальних магістратур. Значна кількість багатих вершників володіла землею не тільки одразу у декількох містах Дакії, а й у містах інших дунайських провінцій, а також в Італії.

Впливові родини вершників провінції нерідко прагнули поріднитися один з одним, створюючи особливий замкнений прошарок провінційної знаті. Дуже відомими і впливовими навіть за межами провінції були родини Проциліїв, Комініїв, Вареніїв, Еліїв Антипатрів і Еліїв Марцелів – провінційні клани, які значною мірою контролювали економічне і політичне життя у своїх містах.

Римські вершники відігравали важливу роль в муніципальних адміністраціях, займаючи різні магістратури. З 44 названих у написах вершників тільки чотири не згадують про займані ними муніципальні посади. Решта були неодмінно задіяні в міських адміністраціях. Посада *sacerdos agae Augusti* взагалі була вершницькою – ніхто інший у цій якості не фігурує. Все це дозволяє вважати вершницький стан провідною суспільною групою римської Дакії як в економічному, так і в соціальному відношенні.

Другий підрозділ присвячений ветеранам римської армії. До ветеранів належали особи, які отримали почесну відставку після 20-25 років служби в легіонах або допоміжних військах. Статус ветерана передбачав ряд пільг, звільнення від багатьох податків і повинностей, що перетворювало ветеранів та членів їх сімей в особливий привілейований стан. Заохочуючи поселення ветеранів у провінціях, римський уряд дбав про створення тут прошарку відданих імперії романізованих громадян, які були надійною опорою імператорській владі. Крім того, отримавши належні їм винагороди і пільги, ветерани могли обзавестися господарством, що сприяло загальному піднесенню провінційної економіки.

Розселилися ветерани в Дакії нерівномірно. Основна частина відставних воїнів розміщувалася поблизу військово-адміністративних центрів провінції, великих міст, в районах важливих сухопутних і водних шляхів сполучення. Не останню роль відігравали і природні багатства заселеної території. У цьому плані найбільш привабливою була центральна частина Дакії з її досить родючими ґрунтами, дуже розвинутою міською інфраструктурою, зручними шляхами сполучення. Відставні військові жили практично в усіх містах Дакії, причому в деяких з них вони фігурують серед перших поселенців. Для багатьох ветеранів привабливими для поселення були місця стоянок військових частин, фортеці, укріплені пункти на лімесі. Таких ветеранів особливо багато було у прикордонних районах північної Дакії. Довгий термін служби з частим перекиданням в різні райони Імперії у багатьох випадках призводив до відриву ветерана від батьківщини. Другою батьківщиною для нього ставав рідний підрозділ і його канаба, де ветеран нерідко і вважав за краще оселитися після відставки.

Матеріальне становище ветеранів і їх успіх у цивільному житті багато в чому закладалися в період військової служби. Після виходу у відставку ветеран

отримував нагороду у вигляді земельної ділянки або грошової премії. Проте їх розміри були не дуже великі. Майбутній матеріальний добробут ветерана визначався переважно тим, яку суму він зумів накопичити за час служби. Платня римських солдатів, різні премії були досить великими, особливо для тих, хто дослужився до командних посад. У Дакії таких було більше третини з відомих нам ветеранів. За роки служби вони цілком могли накопичити необхідні кошти для безбідного цивільного життя.

Фінансове становище і почесний статус дозволяли частині ветеранів претендувати на заміщення різних муніципальних посад. Судячи з написів, ветеранам були доступні практично всі адміністративні і жрецькі посади в провінції Дакія. Громадська активність ветеранів була дуже висока – майже третина відомих нам з написів відставних військових займали різні муніципальні магістратури, а їх політичний та економічний вплив у провінції був досить великим.

У *третьому підрозділі* проаналізовано становище муніципальної знаті провінції. Дакія виділяється серед інших дунайських провінцій досить високим рівнем урбанізації – в провінції налічувалося 11 колоній і муніципіїв. Пояснити цей феномен можна деякими особливостями заселення римської Дакії. Для надання поселенню міського статусу (муніципія або колонії) було потрібно, щоб у ньому проживала достатня кількість заможних римських громадян, які могли скласти міську цивільну громаду. Спустила після римсько-дакійських війн провінція заселялася переважно римськими громадянами, серед яких було достатньо заможних людей, яких приваблювали природні багатства провінції.

Відомості про представників муніципальної знаті дійшли з усіх міст провінції, але більшість їх походять з Сармізегетузи та Апула. Ми знаємо, що серед декуріонів було чимало досить багатих і відомих у провінції осіб, судячи з великої кількості займаних ними посад. Враховуючи, що однією з умов входження до ради декуріонів було володіння на території міста землею, можна припустити, що одним з джерел доходів для них могло бути землеробство. Оскільки багато представників міської знаті були префектами і патронами ремісничих колегій, можна припустити їх зв'язок з ремеслом, причасність до ремісничого виробництва.

Ставлення декуріонів і магістратів до імператорської влади було підкреслено шанобливим – ця влада гарантувала їм стабільне і привілейоване становище. Про це свідчили також і багаторазові випадки встановлення статуй і вівтарів на честь імператорів та їх намісників. Навіть у період кризи III ст. н. е. провінційна знать зберігала лояльність і відданість центральній владі. Жоден з узурпаторів, наскільки нам відомо, підтримки від провінційної знаті Дакії не отримав. Оточена войовничими варварами, провінція не була зацікавлена в сепаратизмі.

Проте, з часу правління Северів становище декуріонів починає погіршуватися. З 60-х рр. III ст. у Дакії, яка потерпала від частих варварських вторгнень, спостерігається занепад міського життя. Представники провінційної еліти перестають бути «активними громадянами» з фінансових міркувань, стати

декуріоном тепер ніхто не прагне. Багато хто з громадян, через послаблення її захищеності, взагалі залишає провінцію.

У третьому розділі «Торгівельно-ремісничче та сільське населення римської Дакії» досліджується становище основної маси провінційного населення Дакії – міських торговців та ремісників, а також сільських жителів провінції.

Перший підрозділ присвячено аналізу становища торгівельно-ремісничого населення. Дакійська торгівля була досить жвавою. Причина цього – зручне розташування провінції на перетині кількох торгівельних шляхів та її природні багатства. Але відомостей про торговців з Дакії до нас дійшло небагато. Своїми доходами і становищем порівнятися з торговцями з Галії або Сирії вони не могли. У самій Дакії торговці об'єднувалися в колегії і шукали собі впливових покровителів. Активна торгівельна діяльність велася дакійськими негодіаторами і за межами провінції. Тут вони також об'єднувалися в певні спільноти і мали патронів з числа місцевої знаті.

У розвитку ремесел Дакія також не могла зрівнятися з такими областями як Італія або Галія. Для Імперії Дакія була, перш за все, джерелом золота і різних видів сировини. Ремісники провінції орієнтувалися на задоволення насамперед місцевих потреб. У Дакії серед різних ремесел згадуються майстри з обробки каменю, будівельники, гончарі, ковалі, сукновали. На численних річках Дакії працювали перевізники, які об'єднувалися в колегії, а в столиці провінції – Сармізегетузі, була колегія лектикаріїв. Були в Дакії також представники творчих і інтелігентних спеціальностей – скульптори, художники, лікарі, вчителі, юристи, яких римляни також зараховували до категорії ремісників.

Практично все ремісничче населення Дакії входило до складу професійних колегій. Колегії виконували функції взаємодопомоги, крім того, члени колегій спільно брали участь у громадських заходах, обирали собі керівників – магистрів та декуріонів. Багаті та впливові особи часто ставали префектами і патронами ремісничих колегій. Патронат сприймався як почесний обов'язок і був дуже бажаним, адже колегія забезпечувала всебічну підтримку патрона, в тому числі на виборах. Зі свого боку, патрон гарантував захист і заступництво своєї колегії, матеріально її підтримував.

Самі торговці і ремісники до провідних громадських груп провінції не належали. Фінансове становище не дозволяло їм претендувати на активну участь у соціально-політичному житті своїх міст. Нам відомий лише один випадок, коли торговець став декуріоном. Для торговців і ремісників залишалось лише проявляти активність у роботі колегій, які не тільки виконували функції економічної взаємодопомоги, а й давали можливість, на певному рівні, проявити себе в громадській діяльності. Самі колегії, завдяки тому, що дуже впливові люди прагнули до співпраці з ними, мали певну вагу в суспільному житті провінції. Все це дозволяє вважати торгівельно-ремісничче об'єднання повноцінними учасниками не тільки економічного, але й політичного життя Дакії.

Другий підрозділ присвячений сільському населенню римської Дакії. Переважна частина населення провінції проживала у сільській місцевості, займаючись землеробством і скотарством. Сільське господарство Дакії орієнтувалось переважно на внутрішній ринок.

Після завоювання на території провінції вводяться римські норми життя. Більшість сільських жителів провінції були посесорами або узурфруктаріями, сплачували досить значні податки. Далеко не всім провінціалам всі ці виплати дозволяли вести прибуткове господарство. У більш привілейованому становищі перебували ветерани, звільнені від поземельного податку і низки повинностей. Привілеями також були відзначені жителі земель, що належали містам-колоніям, наділеним італійським правом (*ius Italicum*). Найчастіше саме ветерани фігурують у якості успішних землевласників.

Основними типами поселень у сільській місцевості були села (*vici*), паги (*pagi*) та сільські вілли, організовані за римсько-італійським зразком (*villae rusticae*). Відомостей про конкретні сільські поселення в Дакії до нас дійшло не багато. Джерела згадують два паги та п'ять віків. Всі вони були центрами землеробської округи. Знайдено чимало написів ветеранів, які займали у своїх селах привілейоване становище і були, здебільше, їх найзаможнішими жителями. Управління віками та пагами було організовано за прикладом муніципальних центрів: їх жителі також самі обирали посадових осіб – магістрів та квесторів, кількість яких, вірогідно, залежала від розмірів поселення.

Іншим важливим типом поселень у сільській місцевості були сільські вілли. На даний момент більшістю фахівців тільки 13 вілл визнані як римські *villae rusticae*. Усі вони були середнього або малого розміру. Великих вілл, як у деяких сусідніх провінціях, у Дакії не виявлено. Серед власників вілл згадуються ветерани, представники муніципальної знаті, вершники.

Вілли та інші поселення були зосереджені, переважно, у найбільш урбанізованих північних і центральних районах Дакії, а не в родючих південних та південно-східних областях провінції. Вілли найчастіше розташовувалися поблизу міських центрів, які могли бути ринком збуту продукції та місцем постійного проживання господаря. Основну масу сільських жителів Дакії склали дрібні та середні землевласники. Значна частина колоністів були, мабуть, досить успішними господарями, якщо судити по збудованих ними спорудах і активному заміщенню сільських магістратур. Деякі створені ними сільськогосподарські комплекси проіснували, за даними археології, до самої евакуації римлянами Дакії.

Четвертий розділ «Раби і вільновідпущеники в римській Дакії». У розділі досліджуються сфери використання праці рабів та лібертинів в Дакії, їх правове та матеріальне становище, місце в соціальній структурі провінційного суспільства.

У *першому підрозділі* розглядається питання про застосування праці рабів і відпущеників у Дакії. Природні багатства цієї провінції сприяли досить інтенсивному розвитку її економіки. Значну роль тут, зокрема, відіграло сільське господарство, але відомостей про широке застосування в ньому праці

рабів ми практично не маємо. Не дійшли до нас прямі згадки і про діяльність вільновідпущеників в цій галузі, немає свідчень ані про звільнення рабів із земельними ділянками, ані про володіння лібертнами землею. За аналогією з ситуацією в Імперії в цілому та в сусідніх провінціях можна припустити, що праця рабів мала місце в сільському господарстві Дакії. Однак про масштаби її застосування судити складно.

Досить активно розвивалася в Дакії підприємницько-комерційна діяльність. Нам відомі декілька випадків, коли раби та відпущеники торговців, багатих відкупників на власні кошти встановлювали дорогі вівтарі за здоров'я своїх господарів. Напевно, вони збагатилися, допомагаючи господарям у підприємницькій діяльності. Про самостійну торговельну та підприємницьку діяльність вільновідпущеників на території римської Дакії інформації не багато.

Виключно важливою галуззю дакійської економіки була експлуатація золотих копалень. Управління рудниками здійснював великий апарат чиновників, який складався, здебільше, з імператорських рабів і відпущеників. Втім, про працю рабів безпосередньо у рудниках відомостей нема. Навпаки, є згадки про використання на рудниках вільних найманих працівників.

До найбільш важливих елементів економічної системи провінції відносилася митна служба. До правління імператора Коммода збір мита віддавався на відкуп кондукторам, які здійснювали його за допомогою своїх рабів і відпущеників. З часу правління Коммода управління митним округом здійснював прокуратор вершницького рангу, що мав штат імператорських рабів і відпущеників, які, ймовірно, могли заробляти на цій службі. Неодноразовими були випадки зведення такими рабами дорогих споруд з написами на честь імператора. Вірність правителю і добросовісна служба були для імператорських рабів запорукою успішної кар'єри і, можливо, майбутньої волі.

Досить активно була участь імператорських рабів і вільновідпущеників в адміністративній системі провінції, фінансовій та податковій службах. Існував певний порядок проходження посад від лібрарія до диспенсатора, але, в підсумку, все залежало від ставлення імператора, власних здібностей і старанності раба.

Таким чином, праця рабів і лібертинів найбільш широко застосовувалася в тих сферах, де була більш вигідною та ефективною з огляду на зацікавленість самого працівника.

У *другому підрозділі* аналізується суспільне становище рабів і відпущеників, їх соціальні зв'язки. Закон не визнавав за рабом права на власність, тому що він сам був власністю господаря, але у деяких випадках раби могли накопичити певні суми грошей і навіть купити собі свободу. В основному, це раби імператора. Про пам'ятники і вівтарі, зведені приватними рабами, згадок небагато. Такі споруди могли звести лише ті, хто служив багатому господарю, зумів виділитися й накопичити певні кошти, допомагаючи господарю в підприємницькій та комерційній діяльності. Серед імператорських рабів більше половини зі згаданих у написах відзначилися якимись будівлями. Такі раби отримували платню, мали можливість і законне право володіти пекулієм. Свій статус раба імператора вони не тільки не намагалися приховати,

а, навпаки, з гордістю вказували в написах. Знаходячись на важливих посадах в провінційній адміністрації, такі раби, мабуть, займали досить високе становище в суспільстві римської Дакії. Саме імператорські раби та лібертини забезпечували налагоджену та стабільну роботу провінційної та міських адміністрацій, були надійними провідниками офіційної римської політики та ідеології.

Імператорські вільновідпущеники, як і раби, виділялися в своєму середовищі. Багато хто з них займав різні посади в імператорській адміністрації, нерідко дуже високі і прибуткові, що наближало їх за соціальним становищем до провідних груп провінціалів. Свій статус імператорського відпущеника вони постійно з гордістю підкреслювали, тримаючись, мабуть, дещо окремо по відношенню до решти населення Дакії. Приватних вільновідпущеників було, ймовірно, значно більше – вони складають більше половини з 92 відпущеників, відомих нам з написів. Проте матеріальне становище більшості з них значно поступалося фінансовим можливостям імператорських лібертинів. Від великих відкупних операцій вільновідпущеники були відтиснуті вершниками. Лібертину залишалися лише торгівля і ремесло, але масштаби торгівельно-ремісничої діяльності відпущеників у Дакії були значно меншими, ніж у сусідніх Паннонії або Далмації, тож лише деяким з них вдавалося накопичити досить великі кошти. Перш за все – це були лібертини багатих вершницьких сімей, які допомагали колишнім господарям у підприємницькій діяльності. Частина багатих відпущеників отримувала право увійти до складу колегії августалів, що надавало їм можливість участі у міському громадському житті, а їх синам – шлях до складу декуріонів. Деякі багаті августали за заслуги перед містом могли отримати відзнаки декуріонів, що було для них вищою почесною. За соціальним статусом такі вільновідпущеники належали до вищих верств провінційного суспільства, їх роль в громадському житті була досить значною.

У висновках підбиваються підсумки дослідження.

Римська провінція Дакія проіснувала менше 170 років – термін, який іншій провінції потрібен тільки для її організації та романізації. Дакія, на відміну від інших підкорених римлянами територій, вже в другій половині II ст. н.е. постає як досить організована, цілком романізована провінція. Пояснити такий факт можна деякими особливостями формування провінції та її суспільства.

По-перше, Дакія була залучена до складу Римської імперії після трьох важких кровопролитних війн. Місцеве населення значною мірою було винищене, або виселене. Заселення нової провінції та формування її громади проводилося за рахунок переселення до неї мешканців інших районів Імперії, в основному вже романізованих. Цим і пояснюються винятково швидкий процес організації Дакії, високий рівень її романізації та урбанізації.

По-друге, Дакія була досить багатою провінцією, яка приваблювала нових поселенців, серед яких було чимало людей підприємливих, а часто й заможних. Природні багатства Дакії дозволяли таким людям створити або примножити свій статок і увійти до лав провінційної знаті.

По-третє, Дакія мала яскраво виражений воєнізований характер. Це привело до значної ролі в житті провінції військового елемента, в тому числі й ветеранів римської армії. Ці романізовані і, значною мірою, заможні люди відігравали чималу роль у формуванні провінційного суспільства.

Дакійське суспільство створювалося «з чистого аркуша», з різномірного романізованого контингенту, практично без впливу автохтонного елемента. Тут була створена система, яка може бути своєрідним зразком організації римського провінційного суспільства. Між тим, вона набула й своїх характерних особливостей, зумовлених місцевими умовами розвитку провінції.

Одна з провідних ролей в Дакії належала вершництву. Природні багатства провінції і власна підприємливість допомогли багатьом вершникам створити значні статки. У Дакії виділяються впливові вершницькі родини, представники яких контролювали значну частину економіки провінції та займали вищі муніципальні посади в багатьох її містах. Дакія мала найбільшу серед дунайських провінцій кількість представників стану вершників, які складали провідну суспільну групу римської Дакії як в економічному, так і в соціальному відношенні.

Ветерани римської армії в Дакії були одними з перших поселенців провінції. Привілейоване становище та стабільна фінансова база дозволяли багатьом з них досягти значного рівня добробуту, користуватися пошаною й повагою співгромадян, брати активну участь у діяльності місцевого самоврядування. Можна припустити, що значна частина ветеранів становила забезпечену та привілейовану верству населення, яка займала важливе місце в суспільстві провінції, їх політична та економічна активність була дуже високою.

Дакія мала найвищий серед дунайських провінцій рівень урбанізації і, відповідно, найбільше число представників муніципальної знаті. До муніципальної знаті римської Дакії відносилися провінціали, що займали високі адміністративні та сакральні посади в муніципальних адміністраціях, входили до складу *ordo decurionum*. Це були заможні люди зі стабільним фінансовим становищем. Муніципальну аристократію Дакії складали романізовані провінціали, віддані римській владі та особисто імператору, які зберігали цю відданість навіть у періоди найсерйозніших для Імперії потрясінь.

Головну роль у сільському житті Дакії відігравали дрібні та середні землевласники, про наявність земельних латифундій у цій провінції відомостей немає. Важливе становище серед сільського населення займали ветерани. У своїх селах вони були у привілейованому стані та займали вищі посади в місцевому самоврядуванні. Ветерани мали відносно стабільне матеріальне становище та займали провідне місце у сільському суспільстві провінції.

Щодо фінансового становища торговців і ремісників, то можна припустити, що вони мали доволі середній рівень статків. Вірогідно, саме тому торговці та ремісники практично відсутні серед посадовців в адміністраціях дакійських міст. Невисокий рівень доходів був однією з причин, що змушували ремісників об'єднуватися в колегії, шукати багатих і знатних покровителів.

Саме колегії мали певну вагу в суспільному житті провінції і нерідко дуже впливові люди прагнули до співпраці з ними.

Рабська праця знаходилася застосування в різних сферах життя Дакії, але скласти однозначну думку про її значення для провінції важко. У господарствах дрібних і середніх землевласників праця рабів застосовувалася, але в невеликих масштабах, про використання ж її у гірничорудних розробках відомостей немає взагалі. Навпаки, є згадки про активне використання в гірничорудній справі вільних робітників-професіоналів. Ймовірно, Дакія може служити прикладом того, що вже наприкінці II – на початку III ст. н. е. в римських провінціях рабська праця не мала широкого розповсюдження і поступово витіснялася більш вигідним залученням вільнонайманих робітників.

Значно активніше рабська праця використовувалася в комерційній діяльності і, особливо, в імператорській адміністрації. Тут раб мав певну зацікавленість у позитивних результатах своєї праці – сумлінна служба, накопичені кошти могли сприяти його просуванню на більш високі посади, покращенню суспільного становища і можливому звільненню. Завдяки особистій зацікавленості рабів, їх праця в комерційній та адміністративній сферах, мабуть, була більш вигідною та ефективною, ніж в інших галузях, і застосовувалася досить широко.

Соціальне та матеріальне становище рабів і вільновідпущеників було неоднорідним. З рабів, що належали приватним особам, лише небагатьом вдавалося накопичити достатні кошти, здобути свободу й зайняти пристойне місце в суспільстві провінції. У цьому відношенні, в кращому становищі були імператорські раби та відпущеники. Сумлінна служба імператору відкривала їм шлях до свободи та до підвищення соціального статусу. Складаючи особливу корпоративну групу, імператорські раби були надійною опорою державної влади в Дакії.

Проведене дослідження доводить, що вивчення історії суспільства римської Дакії, особливостей його соціальної структури та соціальних відносин дійсно є важливим і корисним для отримання повноцінної уяви про суспільство як римських провінцій, так і Імперії в цілому.

РОБОТИ, ОПУБЛІКОВАНІ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Акимов А. Б. Ветераны римской армии в провинции Дакия / А. Б. Акимов // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2004. – № 633: Історія. – Вип. 36. – С. 136-144.
2. Акимов А. Б. О вольноотпущенниках в римской Дакии / А. Б. Акимов // Проблемы истории и археологии Украины: Материалы V Международной научной конференции (Харьков, 4-6 ноября 2004 г.): Тезисы доклада. – Харьков, 2004. – С. 47-48.
3. Акимов А. Б. Рабство в римской Дакии / А. Б. Акимов // Древности-2005: Харьковский историко-археологический ежегодник. – Харьков: М Д, 2005. – С. 47-54.

4. Акимов А. Б. Роль всадничества в провинциальной жизни Дакии / А. Б. Акимов // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006. – № 728: Історія. – Вип. 38. – С. 86-94.
5. Акимов А. Б. О торговом-ремесленном населении римской Дакии / А. Б. Акимов // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – № 762: Історія. – Вип. 39. – С. 90-101.
6. Акимов А. Б. Карьера римского провинциала в эпоху Антонинов (по материалам балкано-дунайских провинций) / Акимов А. Б. // Дриновський збірник. – Харків; Софія: Академічне видавництво імені професора Марина Дринова, 2007.– Вип. 1. – С. 27-30.
7. Акимов А. Б. Об участии ветеранов в формировании муниципальной администрации римской Дакии / Акимов А. Б. // Проблемы истории и археологии Украины: Материалы VI Международной научной конференции (Харьков, 10-11 октября 2008 г.) : Тезисы доклада. – Харьков, 2008. – С. 48-49.
8. Акимов А. Б. О положении рабов в римской Дакии / Акимов А. Б. // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – № 852: Історія. – Вип. 41. – С. 44-54.
9. Акимов А. Б. Муниципальная аристократия римской провинции Дакия / Акимов А. Б. // Проблемы истории и археологии Украины: Материалы VII Международной научной конференции (Харьков, 28-29 октября 2010 г.) : Тезисы доклада – Харьков, 2010. – С. 51-52.
10. Акимов А. Б. Муниципальная знать римской Дакии / Акимов А. Б. // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – № 908: Історія. – Вип. 42. – С. 41-49.

АНОТАЦІЯ

Акімов О. Б. Суспільство римської провінції Дакії у II–III ст. н. е.: Структура та соціальні відносини. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2011.

Метою дисертації є комплексна характеристика суспільства римської Дакії, його структури та соціальних відносин. У дисертації наводиться характеристика основних елементів провінційної еліти римської Дакії. Проаналізовано суспільне становище міських торговців і ремісників, визначені

форми їх участі в соціальному і політичному житті Дакиї. Досліджено становище сільського населення, а також рабів та вільновідпущеників у провінції. Виявлено суспільні зв'язки, що існували між основними елементами соціальної структури провінції.

Автор доходить висновку, що провінційну еліту Дакиї склали вершники, декуріони й ветерани. Торгівельно-ремісниче населення провінції мало невисокий рівень добробуту і активної індивідуальної участі в муніципальних заходах не приймало, але важливу роль у суспільному житті відігравали ремісничі колеги. У сільській місцевості переважали дрібні й середні землевласники, серед яких було чимало ветеранів. Особливістю економічного життя Дакиї є також відсутність відомостей про масштабне використання праці рабів у сільському господарстві, ремеслі, рудниках. Натомість дуже активною була участь рабів у комерційній діяльності, роботі імператорської адміністрації. Важливе місце в провінції належало імператорським рабам і відпущеникам. Створене за класичними римськими стандартами, суспільство Дакиї мало і ряд своїх особливостей, що робить його вивчення дуже важливим для складання повноцінної картини суспільства як римських провінцій, так і Імперії в цілому.

Ключові слова: Римська імперія, провінції, Дакия, суспільство, соціальна структура, соціальні відносини.

АННОТАЦІЯ

Акимов А. Б. Общество римской провинции Дакии во II–III вв. н. э.: Структура и социальные отношения. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина. – Харьков, 2011.

Целью диссертации является комплексная характеристика общества римской Дакии, его структуры и социальных отношений, выявление особенностей складывания, развития и функционирования общественных групп и социальных связей в провинции. В диссертации дается характеристика основных элементов провинциальной элиты римской Дакии, выявляются особенности ее формирования. Проанализировано общественное положение городских торговцев и ремесленников, определены формы и способы их участия в социальной и политической жизни Дакии. Исследовано положение сельского населения, а также рабов и вольноотпущенников в провинции. Выявлены существовавшие между основными элементами социальной структуры общественные связи.

Автор приходит к выводу, что провинциальную элиту Дакии составляли всадники, декуріоны и ветераны. Большое количество всадников и представителей муниципальной знати в Дакии обусловлено значительными природными богатствами провинции, привлекавшими состоятельных людей и дававшими возможность обогащения. Торгово-ремесленное население провинции имело довольно скромный достаток и активного индивидуального участия в муниципальных мероприятиях не принимало, зато важную роль в

общественной жизни играли ремесленные коллегии. В сельской местности основную роль играли мелкие и средние землевладельцы, среди которых было немало ветеранов. Именно ветераны были наиболее активными участниками сельского самоуправления. Особенностью экономической жизни Дакии является также отсутствие сведений о масштабном использовании труда рабов в сельском хозяйстве, ремесле, рудниках. Зато весьма активным было участие рабов в коммерческой деятельности, работе императорской администрации. Достаточно важную роль в провинции играли императорские рабы и отпущенники. Созданное по классическим римским стандартам, общество Дакии имело и ряд своих особенностей, что делает его изучение весьма важным для составления полноценной картины общества как римских провинций, так и Империи в целом.

Ключевые слова: Римская империя, провинции, Дакия, общество, социальная структура, социальные отношения.

ANNOTATION

Akimov A. B. Society of the Roman Province Dacia in the 2nd – the 3rd Centuries AD: Structure and Social Relations. – Manuscript.

Thesis for degree of candidate of historical sciences, specialty 07.00.02 – World History. – V. N. Karazin Kharkiv National University. – Kharkiv, 2011.

The aim of the thesis is complex characteristic of the society of Roman Dacia, its structure and social relations. The thesis is given characteristic of the main elements of the provincial elite of Roman Dacia. The social status of urban merchants and independent artisans was analyzed, form of their participation in social and political life of Dacia was defined. The situation of rural population of the province was investigated. The situation of slaves and freedmen in Dacia were described. The existing between the main elements of the social structure of social ties was found.

The author concludes that Dacia provincial elite were *equites*, *decuriones* and veterans who respect Dacia, also can be considered an elite part of society. Trading and manufacturing population of the province was not a very high standard of living. They didn't take an active individual part in municipal activities, but a craft board played very important role in society. Small and medium landowners played a major role in the agricultural areas, among them were many veterans. The feature of Dacia is the lack of information about large-scale use of slave labor in the agricultural sector, crafts, mines. But there was very active participation of slaves in the commercial activity and in the imperial administration. The important provision in the province belonged to the imperial slaves and freedmen. Created by classical Roman standards, the society of Dacia had a number of its features, that makes its study very important to compile a complete picture of society as the Roman provinces and the empire as a whole.

Keywords: Roman Empire, provinces, Dacia, society, social structure, social relations.

**Відповідальний за випуск: кандидат історичних наук, доцент
Мартем'янов Олексій Павлович**

Підписано до друку 19.12.2011 р. Формат 60×90/16.
Папір офсетний. Друк ризографічний.
Умовн. друк. арк. 0,9. Тираж 100 примірників. Замовлення № 974

Надруковано у друкарні СПД ФО Тарасенко В. П.
Свідоцтво №24800170000043751 від 21.02.2002 р.
61124, м. Харків, вул. Зернова, 6/267.
Тел./факс: (0572) 52-82-11, (097) 273-11-77